

функціонування певного соціального порядку слід розуміти створення умов, що, безперечно, забезпечують пролонгацію дій таких систем цінностей у майбутньому. Соціальний порядок у такому випадку є встановленням освячених національною ідеєю образів соціальних відносин та взаємодій. У загальних рисах для сучасної України національна ідея має стати інструментом на шляху до розбудови толерантної держави, що здатна забезпечити високий рівень добробуту своїх громадян на підставах інтенсивного розвитку технологій, які гармонійно пов'язуються з людськими цінностями, пріоритетними в цивілізованому світі та мають чітко визначену національну ідентичність при обов'язковій умові внутрішньої соціальної стабільності та рівноправності у відношеннях з іншими народами та країнами. Дуже важливим уявляється й такий момент, коли національна ідея повинна відповідати основним ментальним характеристикам української нації. Таким чином, з'являється нагода запропонувати власний варіант формулювання національної ідеї з надією, що вона стане колись реальністю: «Одна історія й культура, єдиний народ, одна єдина Україна».

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича. – Київ : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
2. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. – Київ : Академвидав, 2008. – 456 с.
3. Смит Ентони Д. Национальная идентичность / Д. Смит Энтони [Пер. с английского П. Таращука]. – К. : Основы, 1994. – 224 с.
4. Моска Г. Элементы политической науки // Социологические исследования. – 1995. – №4. – С. 138–139.
5. Бурега В. В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: монография. – Донецк, 2005. – 171 с.

Воронянський О. В.

*Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка*

КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Розбудова суверенної української держави неможлива без консолідації українського суспільства, досить складного за етнічною, соціальною та соціокультурною структурою. Одним з підвальних елементів суспільної консолідації вважається наявність національної ідеї.

Дослідження феномену національної ідеї давно стало полідисциплінарним: вона є предметом вивчення майже всіх суспільних наук, від філософії права до етнології. Однак у переважній більшості випадків національна ідея розглядається з точки зору культурології [1, с. 13], соціології – проблеми ідентичності [2, с. 9–13] та інтегративності [3, с. 47–51; 4, с. 9–35], або соціопсихології – проблеми національної свідомості [5, с. 25–30; 6, с. 2–3].

Мета статті – здійснити політологічний аналіз феномену національної ідеї в якості елемента політичної системи суспільства.

При цьому пріоритетними постають наступні проблеми:

- місце національної ідеї в політичній системі суспільства;
- системні функції національної ідеї;
- ресурсне забезпечення національної ідеї;
- суб'єкти продукування національної ідеї;
- принципи класифікації національної ідеї з точки зору теорії політичних систем.

Звичайно, навіть з точки зору аналізу владних відносин феномен національної ідеї, як і будь-яка ідеологічна система, не зводиться до утилітарних функцій забезпечення панування та консолідації. Він діалектично включає в себе дві сторони: політичну, умовно-раціональну (як форма реалізації владних повноважень політичною елітою чи контр-елітою, що позиціонує себе як національна, а також політичної поведінки суспільства-нації), і духовну, умовно-іrrраціональну (світосприйняття через призму сакральної ідеї спільного походження, спільних цінностей нації тощо). Однак для аналізу місця та ролі національної ідеї в політичній системі пріоритетним є саме аналіз політичної складової, на яку більшість науковців, на жаль, звертають поки що недостатньо уваги.

Формат статті не дозволяє привести детальний аналіз усіх зазначених проблем, тому обмежимося загальним викладом принципів положень.

Насамперед розглянемо в загальному вигляді питання про місце, яке займає національна ідея в політичній системі (не лише в її ідеологічній підсистемі). За відправну точку аналізу візьмемо той факт, що практично всі наукові визначення національної ідеї розглядають її як універсальну інтегративну ідеологію суспільства [7, с. 68]. Усталеним (як у наукових працях, так і в політичній практиці) є також твердження, згідно якого політичною сутністю національної ідеї є суверенітет нації. Зазначимо, що поняття «нація» використовується в сучасній світовій політичній науці не в етнічно-примордіалістському, а в державницько-політичному розумінні: як сукупність громадян, яка є номінальним джерелом влади в такій державі й носієм державного суверенітету (саме такий підхід покладено в основу сучасного міжнародного права й функціонування міжнародних організацій, таких як ООН). Суверенітет же нерозривно пов'язаний з реальним доступом до розподілу ресурсів у суспільстві.

Ще класичне визначення політичної системи Д. Істона подає її як ієрархію суспільного доступу до обмежених ресурсів, «комплекс взаємодій, за допомогою якого здійснюється владне розміщення ресурсів у суспільстві»; при цьому основними функціями системи є розподіл матеріальних і духовних ресурсів між різними соціальними групами та переконання всіх членів суспільства прийняти такий розподіл як необхідний для виконання [8, с. 323]. Сучасні варіанти теорії політичних систем, які враховують розробки неоінституціоналістів, ще більше посилюють значення цих функцій.

Оскільки ідеологія традиційно розглядається як одна з підсистем політичної системи, коректним буде застосувати до неї визначення, що витікає з визначення самої системи: ідеологія – це концептуальне обґрунтування та стратегія реалізації претензій певної соціальної групи чи соціально-економічного класу на визначене місце в соціальній ієрархії та відповідний пільговий доступ до ресурсів та цінностей, які знаходяться в розпорядженні суспільства. Звідси в системному плані національну ідею необхідно розглядати як владний ресурс, котрий у конкурентному середовищі з обмеженим доступом до матеріальних ресурсів і цінностей використовується для отримання, реалізації та утримання політичної влади й пов'язаного з нею управління розподілом суспільного продукту й ресурсів.

Згідно теорії політичних систем конкурентна боротьба в суспільстві пов'язана з постійним збільшенням різноспрямованих вимог до політичної системи з боку окремих груп суспільства. Теоретично саме національна ідея як ідея інтегративна для такої спільноти політично суб'єктних громадян (нації) повинна взяти на себе функцію регулювання вимог та їх переробку в певний компактний варіант (функція скорочення вимог), коли ідентичні вимоги зводяться, а різні – синтезуються в єдину так звану комбіновану вимогу.

Таким чином, національна ідея приймає на себе роль стратегії розвитку суспільства. Нагадаємо, що стратегія допомагає підібрати найбільш ефективний набір владних ресурсів та оптимізувати їх використання. Ідеологічний ресурс є одним з найбільш дієвих у довгостроковому плані, однак його ефективне використання вимагає від суб'єкта влади ґрунтовного розуміння системних відносин у суспільстві. І саме національна ідея, що містить «комбіновану вимогу», виступає як стратегічний ресурс для здійснення влади над суспільством. Тоді як прийняття до виконання системою «комбінованої вимоги» забезпечує останній підтримку з боку суспільства. Національна ідея, що містить «комбіновану вимогу», забезпечує додаткову підтримку політичної системи та її основного елементу – держави, будучи противагою так званих «надлишкових вимог», які перевантажують систему.

Отже, національна ідея є системним чинником виконання основних функцій системи – як «входу» (політичної соціалізації, агрегування й артикуляції інтересів, формулювання політичних вимог, політичної комунікації) та «конверсії» (боротьби за прийняття політичних рішень), так і «виходу» (обґрунтування та інтерпретації необхідності й порядку реалізації прийнятих рішень через державний механізм). Крім того, національна ідея впливає на формування так званої «петлі зворотного зв'язку» (інформація суспільства про виконання рішень, контроль за їхнім виконанням з боку різних соціально-політичних груп і організацій та оцінка дій політичних інститутів з боку суспільства). Фактично це означає підтримку легітимації влади, що значно знижує затрати панівної еліти на придушення більшості суспільства та контр-еліт.

У науці усталеним фактом є й визнання національної ідеї одним з основних чинників державотворення в сучасних державах. Беручи до уваги надзвичайну близькість понять «нація» й «держава» у західноєвропейській

політико-правовій традиції XVIII–XX ст., національна ідея як форма інтегративної ідеології має на меті консолідацію всього суспільства саме межах держави як уже наявної чи майбутньої політичної організації, створеної цією нацією – держави національного типу. Цей тип держави прийшов на зміну династичним феодальним державам в Європі й протягом усього XX ст. був домінуючим у всьому світі. І оскільки держава як основний механізм реалізації політичної влади й управління розподілом ресурсів є основним елементом політичної системи суспільства, національна ідея в цей період набула значення одного з найважливіших системоутворювальних елементів політичної системи в цілому.

Для розуміння політичного аспекту феномену національної ідеї важливо, що сутнісну характеристику держави національного типу, на відміну від попередніх типів держави – абсолютистської (наприклад, імперія Габсбургів), аристократичної (Венеціанська республіка), шляхетської (Річ Посполита) становить визнання нації як сукупності всіх громадян (співзасновників національної держави) носієм державного суверенітету та джерелом державної влади. У цьому плані національна ідея є ідеєю підходу до суспільства як єдиної, політично суверенної нації, входячи в протиріччя з ідеологією докапіталістичної, станової системи суспільних відносин, згідно якої населення представляє окремі замкнуті сегменти зі специфічними корпоративними інтересами та становими привілеями (майновими, фіскальними, господарськими і, врешті, політичними). Якраз закріплення на рівні політичної системи станового суспільства принципу нерівномірності доступу до ресурсів й цінностей на основі походження особистості й викликало до життя національну ідею, яка стала ідеологією буржуазної модернізації. Тому гаслами всіх національних революцій XIX–XX ст. були саме ліквідація станових привілеїв і встановлення політичної рівності всіх громадян-членів нації, організованої в новий тип державності.

Зазначимо водночас, що загальним правилом цих революцій стало те, що національна аристократія, будучи зацікавленою в збереженні своїх станових привілеїв, у цілому не брала участі в національних змаганнях або навіть прямо виступала проти них. Так пруський король Фрідріх Вільгельм IV у березні 1849 р. відмовився прийняти імператорську корону з рук революційного Франкфуртського парламенту, а Франкфуртську конституцію, яка вперше дала реальну змогу об'єднати всі німецькі землі, не визнали лише найбільші держави Німецького союзу (Прусія, Австрія, Баварія, Ганновер, Саксонія), [9, с. 223], де вплив аристократії на прийняття політичних рішень був визначальним. В Японії останньої третини XIX ст. запроваджувана імператорською владою «революція Мейдзі», хоча й ліквідувала суспільні стани, залишила, однак, політичні права в монопольному користуванні аристократії (згідно Конституції 1889 р. виборчим правом міг скористатися приблизно 1% населення) [10, с. 44]. Виключенням, і то лише до певної міри, є позиція національної аристократії деяких країн-колоній, однак лише за умови, що метою національного руху там є відновлення власної державності, що існувала раніше, а не надання політичних прав нації в цілому.

Національна ідея у своєму класичному варіанті ідеології національних революцій XIX – початку XX ст. дає концептуальне обґрунтування рівного доступу всіх громадян-членів нації до ресурсів і цінностей суспільства, організованого в новий тип державності. Таким чином, національна ідея періоду національних революцій має ліберально-демократичну сутність.

Зі встановленням національної державності, що тягне за собою відповідну зміну всієї політичної системи, змінюються й системні функції національної ідеї. Як відомо, державна влада здійснюється владною елітою. При цьому однією з основних функцій державної влади є авторитарний перерозподіл ресурсів у суспільстві, який реалізує ця еліта. Консолідація суспільства в межах сформованої національної держави, що її покликана забезпечити національна ідея, є консолідацією саме навколо владної еліти, тобто національна ідея покликана закріпити в суспільній свідомості реалізований владною елітою порядок розподілу ресурсів як єдино можливий і справедливий. Таким чином, національна ідея в сформованій національній державі є важливим ресурсом здійснення влади панівною елітою, контролю останньої над матеріальними ресурсами та цінностями.

Зазначимо, що в сучасних умовах поняття «владна еліта» не обмежується політичним угрупованням, котре безпосередньо здійснює державну владу. За останнім, як правило, стоять великі бізнес-групи, у тому числі транснаціональні, деякі з них можуть представляти навіть інтереси ділових кіл недружніх країн. До речі, показово, що одна з перших системних наукових статей, де наведено факти з вітчизняної практики з цього питання, належить саме одному з визнаних фахівців теорії націй та націоналізму Г. Касьянову [11, с. 161–177].

Таке положення обумовлене самою сутністю владних відносин, що будуються на основі концентрації ресурсів влади, серед яких матеріальна група відіграє досить значну роль. Зрештою, ще історія середньовічної Європи дає прецеденти обслуговування абсолютистськими державами інтересів великих банкірських будинків італійського та єврейського походження, котрі інвестували досить значні кошти представникам владних королівських династій [12, с. 627]. Могутня інфраструктура сучасних «бізнес-імперій» – як транснаціональних, так і тих, чий інтереси не виходять за межі окремої держави, надає їх власникам достатню концентрацію ресурсів влади для довгострокового вирішального впливу на процес прийняття державних рішень, а в деяких випадках – і контроль над цим процесом.

Таким чином, саме бізнес-еліти, що здійснюють реальну владу над суспільством як через апарат великих корпорацій, так і через державний механізм, і є реальними суб'єктами формування політичної (владної) еліти, в тому числі й владної. Ця владна еліта забезпечує адміністративну, правову, інформаційну й фінансову підтримку реалізації власної концепції національної ідеї, виходячи при цьому передусім зі своїх політичних, управлінських й економічних інтересів. Така владна концепція національної ідеї носить консервативний, і, як правило, централізаторський характер, забезпечуючи ідеологічне супроводження процесу концентрації влади в руках владної еліти.

Отже, як один з ресурсів влади та як елемент забезпечення реалізації політичних рішень національна ідея набуває управлінського значення.

Останнє положення приводить до необхідності внесення суттєвих коректив у традиційне для вітчизняної політології уявлення про те, що основним виробником і носієм національної ідеї є національна інтелігенція. У сучасному суспільстві ефективне просування будь-якого об'єкта масового споживання, в тому числі й ідеологічної системи, потребує досить значних ресурсних затрат. Самий факт того, що національна ідея потенційно являє собою потужну зброю у боротьбі за владу над суспільством, робить її об'єктом пильної уваги з боку владної еліти та контр-еліт, котрі позиціонують себе як національні. При цьому вирішальну роль відіграє реальна можливість контролю за інформаційним простором, а також наявність ресурсів, достатніх для ефективного «вкидання» ідеї в даний простір та підтримки її просування до споживача. Як правило, таку можливість у суспільстві мають лише владна еліта (через державні механізми контролю за інформацією та впливу на її формування) та потужні бізнес-групи, що контролюють мас-медіа (включаючи й електронні). Сучасна ж інтелігенція є маргінальною стратою, що не має самостійного доступу до ресурсів того ступня концентрації, котрий дозволяє здійснювати вирішальний вплив на інформаційний простір. Таким чином, фактичними суб'єктами формування й просування національної ідеї в сучасному світі є потужні бізнес-групи, які формують владну еліту та ті контр-еліти, що спроможні вести реальну боротьбу за доступ до державної влади. Вони прямо зацікавлені у використанні національної ідеї як одного з найефективніших ресурсів влади й мають достатні можливості для конструювання та просування потрібної для себе моделі такої ідеї.

Серед популярного в останні два десятиліття в західній політичній науці неоінституціонального напрямку та в більшості сучасних шкіл теорії держави загальновизнаним є положення, згідно якого на нинішньому етапі розвитку нація як сукупність політично організованих громадян зберігає за собою лише формальне визнання джерела державної влади, однак фактичним джерелом цієї влади є національна олігархія або навіть транснаціональні бізнес-групи, а фактичним носієм влади – професійна армія державних чиновників, що не підлягає прямому контролю виборців [7, с. 97]. Тому сучасна держава (так звана формальна, фасадна демократія) не може позиціонуватись як національна в повному сенсі. Відтак для більшості громадян нації, які фактично відсторонені від впливу на процес прийняття політичних рішень, знову актуалізується ліберально-демократична концепція національної ідеї, спрямована на усунення легалізації принципу нерівномірності доступу до суспільних ресурсів і цінностей.

У реальному політичному процесі ця тенденція яскраво виявилася в реалізації технології «кольорових революцій», стрижнем якої є протестна консолідація суспільства проти владного угруповання, що авторитарно, за посередництвом державної влади забезпечує для себе пільговий доступ до суспільних ресурсів за рахунок інших соціальних груп. Однак не треба

забувати, що в усіх країнах, де відбулися «кольорові революції», основним суб'єктом просування їхньої ідеології стали саме потужні бізнес-групи, що стояли за контр-елітою, котра позиціонувала себе як національна. Водночас можна припустити, що використання контр-елітами ліберально-демократичної концепції національної ідеї в процесі боротьби за державну владу об'єктивно сприяє формуванню національної політичної свідомості.

На наш погляд, у функціональному плані виділяються дві сторони національної ідеї: інтегративна, яка повинна забезпечити сприйняття себе населенням як спільноти – на основі спільного походження, історичної долі, культури, мети, що витікає зі спільного світосприйняття (котре втілюється у визначеній ідеології/релігії), загального інтересу тощо, а також операційно-управлінська, яка забезпечує мобілізацію цієї спільноти та керуваність нею в заданому напрямку.

З точки зору аналітики, виходячи з сучасних типологій політичних систем згідно функцій, які виконує національна ідея в політичній системі суспільства, можна виділити два її основних «чистих» типи:

– мобілізаційний демократичний, який розглядає націю як сукупність громадян, що створює власну політичну організацію – державу і є носієм державного суверенітету та єдиним джерелом державної влади. Саме цей принцип є ключовим для національної ідеї, становить її сутність і характеризує національну ідею «у чистому вигляді»;

– управлінський консервативно-централізаторський, котрий використовується для легітимації влади (державної влади панівним угрупованням, або політичної влади контрелітою, що позиціонує себе як національна) та для забезпечення особливого привілейованого положення еліти в суспільній ієрархії. Такий принцип прямо суперечить ідеї суверенітету нації, однак є необхідною умовою здійснення політичної влади й державного управління.

У реальному політичному процесі більш поширеними є проміжні варіанти мобілізаційно-управлінського типу, що тією чи іншою мірою сполучають у собі як ідею політичного суверенітету нації, так і обґрунтування необхідності політичних привілеїв владної еліти. Причому неважко помітити, що роль національної ідеї «у чистому вигляді» є високою саме в мобілізаційних політичних системах. У системах консервативного типу національна ідея набирає рис державницької ідеології, а її основа – принцип суверенітету нації подається лише як ритуальний символ, що не повинен становити реальної основи державного управління.

У цілому з позицій теорії політичних систем національну ідею необхідно розглядати водночас і як системний владний ресурс, і як один з ключових системоутворювальних елементів, і як важливий елемент механізму реалізації функцій політичної системи. Тому будь-які спроби звести політичне значення цієї ідеї до питання про національну ідентичність та вироблення «спільної культурно-історичної свідомості» при конструюванні моделі національної ідеї для реалізації в реальному політичному процесі означають, що дана модель задалегідь приречена на неможливість виконання своїх основних системних функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовкун В. Національна культура – це і є національна ідея / В. Вовкун // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 лип. (№ 27).
2. Жулинський М. Г. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення / М. Г. Жулинський // Вища освіта України. – К., 2006.
3. Матвієнко П. Національна ідея як чинник державотворення та консолідації суспільства / П. Матвієнко // Економіка та держава. – 2008. – № 1.
4. Майборода О. М. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному й регіональному масштабах / О. М. Майборода // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. – 2005.
5. Задорожна М. Національна свідомість як основа гуманістичного потенціалу суспільства / М. Задорожна // Освіта і управління. – 2007. – № 2.
6. Яценюк А. В Україні має бути сформована політично свідомо нація. / А. Яценюк // Голос України. – 2008. – 2 верес. (№ 165).
7. Encyklopedia politologiczna. – Kraków, 2000. – 628 s.
8. Истон Д. Категории системного анализа политики // Политология: Хрестоматия / Д. Истон [пер. с англ. С. Орловича]. – Москва, Гардарики, 2000.
9. Воронянський О. В. Всесвітня історія: довідник / О. В. Воронянський, Н. Л. Міщенко. – Х. : Ранок, 2009. – 480 с.
10. Головченко В. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Океанія / В. Головченко, О. Кравчук. – К. : ЗАТ «Нічава», 2006.
11. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересів, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1.
12. Бродель Ф. Время мира: Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. / Ф. Бродель [пер. с франц. Л. Е. Куббеля]. – Москва, «Прогресс», 1992. – т. 3.

Кіпенський А.В., Яценко О.М.

***Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»***

ВІД ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У період криз, економічних і соціальних потрясінь у розвинутих країнах зазвичай намагаються всіма можливими засобами виправити ситуацію, забезпечити права та свободи громадян, підвищити рівень їхнього життя. Разом з тим у суспільстві спостерігається підвищення інтересу, особливо в молоді, до свого національного статусу, до своєї національної ідентичності та до свого майбутнього. Зрозуміло, що в такі періоди потрібна консолідація всіх верств населення задля скорішого досягнення загальної мети, яка може бути сформульована у вигляді національної ідеї. Оскільки національна ідея визначає сенс існування відповідних народів у тій чи іншій країні, її ухвалення не можливе особами, які не мають справжніх патріотичних почуттів.

Метою дослідження є доказ нагальної потреби патріотичного виховання